

Met andere ogen

Begeleiding van Bartiméus op het kindercentrum

BARTIMEUS REEKS

Bartiméus wil kennis en ervaring over de mogelijkheden van mensen met een visuele beperking vastleggen en verspreiden. De Bartiméus reeks is daar een voorbeeld van.

Colofon

Bartiméus
Van Renesselaan 30A
3703 AJ Zeist
Nederland
Tel. (088) 88 99 888
Email: info@bartimeus.nl
www.bartimeus.nl

Auteur:

Anjoke Roetink
Ineke Rolleman

Met dank aan:

Inge Baerwaldt, Katinka Bakker, Ellen Bosdijk, Marcia Bijleveld, Roelie van Dalssen, Yvonne Leeman, Minette Roza, Trudy Titulaer, Jannemieke van Wolferen, Liduin van Schaik

Janine Berger, Marlous Renes

Het boek is tot stand gekomen door financiële steun van de Vereniging Bartiméus Sonneheerdt.

ISBN 978 90-71534-58-4
Eerste druk

Copyright 2008 Bartiméus

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inleiding

Voor je ligt de map “Met andere ogen”.

In deze map vind je informatie over Bartiméus en de begeleiding van Bartiméus bij jou op het kindercentrum.

Deze map is geschreven voor medewerkers van kindercentra. Het is een praktisch handboek met informatie over de omgang en de activiteiten van kinderen met een visuele en verstandelijke beperking.

In hoofdstuk 1 vind je informatie over Bartiméus. Wie zijn we en wat kunnen we voor het kindercentrum betekenen. Wat is onze missie en welke diensten kunnen we bieden.

In hoofdstuk 2 lees je over het visueel functioneren van kinderen met een verstandelijke beperking. Wanneer spreken we bijvoorbeeld van een visuele beperking? Hoe kan je die herkennen? Kan de visuele ontwikkeling gestimuleerd worden en hoe dan? Ook is er aandacht besteed aan het dragen van een bril en het wennen hieraan.

Hoofdstuk 3 gaat over omgang met kinderen met een visuele beperking. Hoe maak je contact met een kind met een visuele beperking zonder dat het van je schrikt? Wat is er nodig om de wereld zo overzichtelijk mogelijk te maken voor het kind?

In hoofdstuk 4 gaan we nader in op activiteiten die veel voorkomen op kindercentra. Hoe kunnen de activiteiten of de dagelijkse handelingen zo aangeboden worden, dat ook het kind met een visuele beperking er plezier aan beleeft?

Hoofdstuk 5 is geheel gewijd aan de inrichting en de verlichting van het kindercentrum, de groepsruimte en de buitenspeelplaats. Hier komen aspecten als licht, geluid en oriëntatie aan de orde.

Anjoke Roetink
Ineke Rolleman

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1 Dienstverlening van Bartiméus	7
1.1 Wat is Bartiméus	7
1.2 Wat doet Bartiméus	7
1.3 Consultatiebezoek	7
1.4 Visueel functieonderzoek	8
1.5 Psychologisch onderzoek	8
1.6 Individuele begeleiding van kinderen (ontwikkelingsbegeleiding)	9
1.7 Andere diensten	9
1.8 Training en deskundigheidsbevordering	9
Hoofdstuk 2 Visueel Functioneren	11
2.1 Wanneer spreken we van een visuele beperking	11
2.1.1 Blind	11
2.1.2 Slechthoort	11
2.1.3 Blind of slechthoort; een overzicht	13
2.2 Ontwikkeling van visueel functioneren	13
2.3 Een Cerebrale Visusstoornis (CVI)	15
2.3.1 Signalen en gedragskenmerken van cerebrale visusstoornissen	15
2.3.2 Visueel functioneren bij CVI	16
2.3.3 Adviezen in de omgang en begeleiding van kinderen met CVI	16
2.4 Kijkstrategieën	17
2.5 Een bril: hoe wen je daaraan?	18
2.5.1 Het opbouwen van het dragen van de bril:	18
Hoofdstuk 3 Omgang met kinderen met een visuele beperking	21
3.1 Contact maken	21
3.1.1 Schrikreacties	22
3.2 Contact op afstand	23
3.3 Contact afsluiten	23
3.4 Verwijzers	23
3.5 Gebaren	24
Hoofdstuk 4 Dagelijkse activiteiten	25
4.1 Eten en drinken	25
4.1.1 Voorafgaand aan het eten	25
4.1.2 Aan tafel	26
4.1.3 Vaste gebruiken bij het eten	26

4.2 Spel en spelmateriaal	27
4.2.1 Spelen en een visuele beperking	27
4.2.2 Goede speelomgeving	28
4.2.3 Manier van aanbieden	28
4.2.4 Enkele spelideeën	29
4.3 Sensopatisch spel	30
4.3.1 Wat is sensopatisch spel	30
4.3.2 Het belang van sensopatisch spel	31
4.3.3 Hoe bied je sensopatisch materiaal aan	31
4.4 Tactiele afweer	31
4.4.1 Hoe kun je tactiele afweer herkennen	32
4.4.2 Wat kun je doen om de afweer te verminderen	33
4.5 In de kring	33
4.5.1 Voorbereiding van de kring	33
4.5.2 In de kring	34
4.5.3 Afronding van de kring	34
4.6 Zwemmen/Wennen in het zwembad	34
4.6.1 De voorbereiding	34
4.6.2 In de kleedruimte	35
4.6.3 In het zwembad	35
4.6.4 De bril tijdens het zwemmen	36
4.7 Computeren	36
4.7.1 Kiekeboe	37
Hoofdstuk 5 Optimale omgevingscondities	39
5.1 Optimale omgevingsvoorwaarden: binnen	39
5.2 Optimale omgevingsvoorwaarden: buiten	42
Aanbevolen literatuur / DVD's	45

Hoofdstuk 1 Dienstverlening van Bartiméus

In dit hoofdstuk wordt beschreven wat Bartiméus doet op het kindercentrum.

1.1 Wat is Bartiméus

Bartiméus is een stichting die ondersteuning geeft aan mensen die slechtziend of blind zijn. Deze ondersteuning richt zich op het gebied van wonen, leren, werken en vrije tijd. Dit betekent dat iedereen die slecht of niet ziet bij Bartiméus terecht kan voor onderzoek en begeleiding. De ondersteuning aan mensen met een visuele en verstandelijke beperking neemt bij Bartiméus een belangrijke plaats in. Bartiméus is er voor vragen van ouders, professionals en het kind of de jongere die slechtziend of blind is of een meervoudige beperking heeft.

1.2 Wat doet Bartiméus

- Wij doen onderzoek naar het visueel functioneren van het kind.
- Wanneer er sprake is van een visuele beperking ondersteunen we bij het stellen van de diagnose (bijvoorbeeld een syndroom).
- Wij geven informatie over en inzicht in de rol van de visuele beperking bij de ontwikkeling van het kind.
- We bieden ouders, begeleiders en andere betrokkenen ondersteuning bij de opvoeding van het kind.
- Wij bieden kinderen begeleiding en ondersteuning in het dagelijkse functioneren met als doel hun ontwikkeling optimaal te laten verlopen.

1.3 Consultatiebezoek

Josan is nieuw op mijn groep. Ik heb twijfels over haar zicht. Zou iemand van Bartiméus eens mee kunnen kijken?

De ontwikkelingsbegeleider van Bartiméus is als consulent beschikbaar voor medewerkers van het kindercentrum. Zij bezoekt met regelmaat het kindercentrum.

Deze consultatiebezoeken worden gepland in overleg met de contactpersoon van het kindercentrum.

Het doel van het consultatiebezoek is vragen te beantwoorden van medewerkers van het kindercentrum en kennis en inzicht over te dragen met betrekking tot de hulp en de begeleiding van kinderen met een visuele beperking.

Onderwerpen die bij de consultatie aan de orde kunnen komen, zijn bijvoorbeeld:

- Aanmelden van nieuwe kinderen.
- Vragen over kinderen die in individuele begeleiding zijn.
- Algemene informatie betreffende de visuele ontwikkeling van kinderen.
- Specifieke informatie bijvoorbeeld over aanpassing van de omgeving, de omgang of het spelmateriaal.

1.4 Visueel functieonderzoek

We zouden graag meer duidelijkheid willen over het zicht van Annemiek. Het is echter heel lastig om met haar naar de oogarts te gaan. Kan Bartiméus iets voor ons betekenen?

Bartiméus beschikt over expertise op het gebied van oogheelkundige stoornissen bij kinderen met een verstandelijke beperking en heeft kennis van verschillende syndromen en stofwisselingsziekten.

Kinderen die moeilijk bij een reguliere oogarts onderzocht kunnen worden, kunnen via de ontwikkelingsbegeleider bij Bartiméus worden aangemeld voor een visueel functieonderzoek.

Bij dit visueel functieonderzoek wordt het visueel functioneren van het kind in kaart gebracht. Dit onderzoek vindt plaats op het kindercentrum door een orthoptist van Bartiméus en de ontwikkelingsbegeleider in aanwezigheid van een voor het kind vertrouwd persoon. Van dit onderzoek wordt een verslag gemaakt, dat door de ontwikkelingsbegeleidster besproken wordt met ouders en groepsleiding.

1.5 Psychologisch onderzoek

Heeft de slechthoortheid van Elze ook invloed op haar ontwikkeling?

Bij kinderen met een visuele beperking bestaat de mogelijkheid voor een onderzoek door de gezondheidszorgpsycholoog van Bartiméus. In het onderzoek wordt bekeken wat de invloed is van de visuele beperking op de ontwikkeling, het gedrag en het dagelijks functioneren van het kind. Het gaat hierbij om aanvullende diagnostiek.

Het onderzoek vindt in de meeste gevallen plaats op het kindercentrum in aanwezigheid van een voor het kind vertrouwd persoon. Van dit onderzoek wordt een verslag gemaakt.

1.6 Individuele begeleiding van kinderen (ontwikkelingsbegeleiding)

Lukas heeft een gezichtsscherpte van 0.1. Kan hij gewoon buiten spelen? Waar moeten we rekening mee houden?

Op basis van de gegevens van het visueel functieonderzoek en de aandachtspunten uit het psychologisch onderzoek wordt een behandelplan geschreven als basis voor de individuele begeleiding. Deze begeleiding kan plaatsvinden op het kindercentrum, thuis of beide. Dit is afhankelijk van de vragen die er zijn.

De begeleiding wordt gegeven door de ontwikkelingsbegeleider van Bartiméus en eventueel door de maatschappelijk werker. Zij werken vanuit een behandelteam waarvan ook de gezondheidszorgpsycholoog deel uit maakt. Hun werk is aanvullend op dat van de medewerkers van het kindercentrum en sluit daarop aan.

1.7 Andere diensten

Voor het functioneren van het kind met een visuele beperking is het belangrijk dat verlichting en inrichting zijn afgestemd op zijn specifieke behoefte.

Een deskundige van Bartiméus op het gebied van inrichting en verlichting kan een advies op maat geven. Ook kan hij of zij adviseren over de inrichting en de verlichting van (nieuwe) ruimtes. Meer hierover is te lezen in Hoofdstuk 5.

Bartiméus biedt in Zeist logeermogelijkheden voor kinderen en jongeren met een visuele beperking.

1.8 Training en deskundigheidsbevordering

Bartiméus biedt cursussen en trainingen aan op haar hoofdlocatie in Zeist. Groepsleiders, paramedici en gedragswetenschappers kunnen aan diverse bijeenkomsten deelnemen. De ontwikkelingsbegeleider zorgt ervoor dat actuele informatie over de cursussen aanwezig is op het kindercentrum. Het kindercentrum wordt uitgenodigd voor de relevante cursussen.

Een ervaringsles kan op het kindercentrum gegeven worden. De inhoud van de les wordt in overleg met medewerkers van het kindercentrum en de ontwikkelingsbegeleider samengesteld.

Hoofdstuk 2 Visueel Functioneren

Joris struikelt vaak over het vloerkleed. Ook houdt hij zijn hoofd scheef als hij in een boekje kijkt. Maar hij pakt wel de hagelslagkorreltjes van de tafel... Kan Bartiméus eens meekijken?

In dit hoofdstuk wordt aandacht besteed aan vragen rondom het visueel functioneren van kinderen met een verstandelijke beperking.

2.1 Wanneer spreken we van een visuele beperking

We spreken van een visuele beperking wanneer iemand blind of slechtziend is.

2.1.1 Blind

Van 'blindheid' spreken we wanneer iemand niet op licht of op handbewegingen voor de ogen reageert. We noemen dit totale blindheid.

Daarnaast kennen we de term functioneel of maatschappelijk blind.

Dit betekent dat kinderen wel licht en donker kunnen waarnemen en reageren op handbewegingen voor de ogen. Zij kunnen echter geen vormen onderscheiden.

Deze kinderen hebben in de oogheelkundige test een gezichtsscherpte van maximaal 0.05.

We noemen dit functioneel blind, omdat de kinderen visueel te weinig informatie krijgen om te kunnen gebruiken in hun functioneren. Zij zien bijvoorbeeld hun beker niet op tafel staan.

2.1.2 Slechtziend

Van slechtziendheid spreken we als de gezichtsscherpte (visus) van het beste oog ondanks optimale brilcorrectie minder is dan 0.3 en/of het gezichtsveld kleiner is dan 30°.

Slechtziendheid komt voor in veel verschillende gradaties en uitingsvormen. Het is daarom niet mogelijk hierover iets in het algemeen te vertellen.

Gezichtsscherpte (visus)

De mate waarin iemand details kan onderscheiden, noemen we gezichtsscherpte (of visus). Het geeft informatie over het detailzien.

Om de gezichtsscherpte van kinderen met een verstandelijke beperking te meten, worden verschillende testen gebruikt. De gezichtsscherpte wordt indien mogelijk op afstand en dichtbij getest.

De gezichtsscherpte van iemand die goed ziet, is ongeveer 1.0.

Wanneer iemand minder details kan onderscheiden, spreken we van verminderde gezichtsscherpte. Iemand is dan echter niet meteen slechtziend. Van slechtziendheid spreken we als de gezichtsscherpte (visus) van het beste oog ondanks optimale brilcorrectie minder is dan 0.3. Ter vergelijking: om te mogen autorijden moet de gezichtsscherpte minimaal 0.5 zijn.

Maar wat wil het zeggen “een gezichtsscherpte van 0.5”?

Wanneer iemand die goed ziet (gezichtsscherpte 1.0) details kan onderscheiden op een afstand van 10 meter, dan moet iemand met een gezichtsscherpte van 0.5 op 5 meter gaan staan. Daarmee verkort hij de afstand van het kijken (= kijkafstand). Het is niet zo dat iemand met een gezichtsscherpte van 0.5 de helft van het beeld ziet. Hij kan op het hele plaatje minder details van elkaar onderscheiden.

Twee puntjes die dicht bij elkaar liggen ..

Met een normale gezichtsscherpte en een kijkafstand die niet te groot is, zie je twee puntjes.

Is de gezichtsscherpte te laag dan vervagen de twee puntjes op dezelfde afstand tot één vlekje.

Met een nog lagere gezichtsscherpte is het vlekje niet meer te zien.

Gezichtsveld

Het gezichtsveld is datgene dat je rondom waarneemt, terwijl je naar één punt of voorwerp recht vooruit kijkt. Het gezichtsveld bepaalt of een kind overzicht over de ruimte kan verkrijgen en of hij obstakels op tijd ziet.

Door verschillende oorzaken kan het gezichtsveld kleiner zijn. In dat geval worden we bijvoorbeeld later gewaarschuwd voor voorwerpen die ergens van opzij, boven of onder naderen. Er kunnen ook delen in het gezichtsveld ontbreken.

Kinderen met een beperkt gezichtsveld hebben een slecht overzicht over hun omgeving. Door met hun ogen en hoofd te bewegen, proberen ze soms meer overzicht te krijgen. Ook zien we dat kinderen met een gezichtsveldbeperking hun hoofd in een bepaalde stand houden, om zo meer overzicht te hebben.

2.1.3 Blind of slechtziend; een overzicht

Hieronder is bovenstaande in een schema samengevat.

	Gezichtsscherpte	Gezichtsveld
Slechtziend	tussen 0.3 – 0.1	<30°
Zeer slechtziend	tussen 0.1 – 0.05	<30°
Functioneel blind	< 0.05	<10°
Totaal blind	Geen lichtperceptie	

2.2 Ontwikkeling van visueel functioneren

Baby's zien na de geboorte niet wat wij zien. De scherpte van hun beeld is een stuk minder, een dertigste deel van de scherpte van een volwassene.

In de eerste maanden na de geboorte ontwikkelt de gezichtsscherpte zich erg snel, dit hangt nauw samen met de neurologische ontwikkeling die een baby doormaakt.

Een ander aspect van het zien betreft de gezichtsvelden, deze zijn bij de geboorte veel kleiner dan bij een volwassene en ontwikkelen zich zo dat een kind rond de twee jaar een gezichtsveld heeft zoals bij volwassenen.

Kinderen die een kindercentrum bezoeken, hebben een andere neurologische ontwikkeling doorgemaakt. Dit heeft vaak gevolgen voor hun visuele systeem, dat zich kan uiten in slechtziendheid.

In de ontwikkeling van het kijken komt een aantal kenmerken naar voren dat voor kinderen die slechtziend zijn van belang blijft.

Hieronder een aantal van deze kenmerken met de vertaalslag naar de praktijk.

- Liever kijken naar patronen dan naar egale vlakken.

- Bewegende voorwerpen zijn interessanter dan stilstaande. Mensen die langslopen of een langzaam rollende bal bijvoorbeeld. Maar denk ook aan plaatjes die beweging suggereren.

- Objecten (driedimensionale vormen) worden verkozen boven plaatjes (tweedimensionaal).
- Materiaal met een hoog contrast heeft de voorkeur boven materiaal met een laag contrast.
- Bied niet teveel tegelijk aan.

Deze informatie kun je gebruiken om de kijkinteresse van kinderen te vergroten. Samen met de ontwikkelingsbegeleider kun je uitzoeken waar het kind op reageert en zo de visuele interesse uitbouwen. Op het kindercentrum kun je systematisch kijkactiviteiten aanbieden verdeeld over de dag. Dit kan verweven worden in de dagelijkse omgang met het kind of als gerichte activiteit aangeboden worden.

2.3 Een Cerebrale Visusstoornis (CVI)

Er zijn veel verschillende oorzaken voor een visuele beperking. Zo kan de oorzaak in de ogen zelf liggen, bijvoorbeeld vertroebeling van de ooglenzen (staar).

Bij de kinderen die een kindercentrum bezoeken is de meest voorkomende oorzaak echter cerebraal. Daarom besteden we hier extra aandacht aan.

Een Cerebrale Visusstoornis (Cerebral Visual Impairment, CVI) is een stoornis in de visuele waarneming ten gevolge van beschadigingen van het visuele systeem voorbij het optisch chiasma in de hersenen (van Nieuwenhuizen, 1987). CVI kan voorkomen zonder en met slechthoortheid.

Kinderen met CVI hebben moeite met het ordenen van hun waarneming en met betekenis verlenen aan de informatie die hen via hun ogen en hersenen bereikt. De meest voorkomende oorzaken van CVI bij kinderen zijn geboorteproblemen zoals vroeggeboorte en zuurstofgebrek tijdens de geboorte. Andere oorzaken kunnen zijn aanlegstoornissen van de hersenen, stofwisselingsziekten, infecties, hersentumoren enzovoorts. De diagnose CVI wordt door de neuro(psycho)loog, in samenwerking met de oogarts, gesteld.

2.3.1 Signalen en gedragskenmerken van cerebrale visusstoornissen

Bij kinderen met een cerebrale visusstoornis kán het volgende gedrag opvallen:

- Korte en wisselende visuele aandacht.
- Moeite met fixeren/korte fixatie (de blik ergens op richten, iemand aankijken).
- Moeite met selecteren van visuele informatie als er veel tegelijk te zien is (bijvoorbeeld veel speelgoed op een oneffen ondergrond).
- Verkorten van de kijkafstand bij veel visuele informatie.
- Moeite met verwerken van meerdere zintuiglijke prikkels tegelijk.
- Moeite met oog-handcoördinatie.
- Moeite met overgangen in de ondergrond (bijvoorbeeld van vloerbedekking naar een stenen vloer).
- Moeite met het herkennen en benoemen van voorwerpen, plaatjes of letters/cijfers.
- Een slecht visueel geheugen.
- Soms inschakelen van de tast om voorwerpen te herkennen.
- Moeite met oriëntatie en/of moeite met de weg vinden in een bekende omgeving.
- Teruggetrokken, angstig of onzeker gedrag in een drukke situatie of grote menigte, of juist heel druk gedrag.*

* overgenomen uit Cerebrale Visusstoornis, Begeleiding van schoolgaande kinderen met een cerebrale visusstoornis, door Irmgard Bals, GZ-psycholoog/ kinderen jeugdpsycholoog NIP, te bestellen via www.bartimeus.nl

2.3.2 Visueel functioneren bij CVI

Kinderen met CVI vertonen vaak bijzonder kijkgedrag. De volgende kenmerken kunnen bij hen in meer of mindere mate worden aangetroffen:

- Verminderde gezichtsscherpte.
- Gezichtsvelduitval.
- Problemen met de oogstand en de oogbewegingen. De ogen kunnen afwijkend staan, er kan nystagmus (wiebelogen) voorkomen, fixeren en volgen zijn gestoord.
- Wisselvalligheid in het visueel functioneren. De ene keer lijkt het kind meer waar te nemen dan de andere keer. In een bekende omgeving zal het kijkgedrag anders zijn dan in een onbekende omgeving.
- Wisselende visuele aandacht en moeizame fixatie. Kijken wisselt zich af met wegstaren.
- Problemen in de verwerking van de visuele informatie, bijvoorbeeld wel iets signaleren maar het niet herkennen, moeite met betekenis verlenen aan afbeeldingen in het platte vlak.
- Moeite met het uitvoeren van verschillende taken tegelijkertijd, zoals tegelijk kijken en pakken of kijken en luisteren.
- Moeite met selecteren van één voorwerp uit een grote hoeveelheid.

2.3.3 Adviezen in de omgang en begeleiding van kinderen met CVI

Door het aanbieden van visuele informatie onder goede omstandigheden kunnen kinderen met CVI geholpen worden om optimaal te kijken. Hierbij kan gedacht worden aan:

- Rustige omgeving zonder overbelastende prikkels.
- Tijd geven om te kijken en veel herhaling.
- Goede lichtomstandigheden.
- Aanbieden van korte visuele taken met een sterke intensiteit.
- Niet teveel informatie tegelijkertijd aanbieden.
- Aanbod van vooral concreet materiaal, in plaats van plaatjes of foto's.
- Een kind niet alleen een voorwerp laten zien, maar ook de mogelijkheid geven het te betasten, in de mond te stoppen, te horen enzovoorts.
- Veel herhalen en benoemen, het duurt heel lang voordat een voorwerp herkend en begrepen wordt.
- Gebruik van heldere kleuren en een duidelijk contrast tussen voor- en achtergrond. Zorg voor een rustige, effen ondergrond.
- Gebruik maken van bewegende voorwerpen. Beweging lokt kijken uit.
- Zorgen voor een goede uitgangshouding van het kind.
- Rekening houden met eventuele gezichtsvelduitval.
- Een moment kiezen waarop een kind niet moe is of last heeft van bijvoorbeeld epileptische aanvallen.

2.4 Kijkstrategieën

In het algemeen geldt dat kinderen die slecht zien wordt geleerd hun visus optimaal te gebruiken. Het leren kijken kan geoefend worden met de gewone leer-, speel- en ontwikkelingsmaterialen.

- Van belang is te zorgen voor een, voor dat specifieke kind, goede kijkafstand, goede lichtomstandigheden, heldere kleuren en contrast.
- Zorg voor zo min mogelijk geluid uit de omgeving, zet bijvoorbeeld de radio uit en doe de deur dicht.

Hiernaast kan het kind kijkstrategieën aangeleerd worden. Een kind dat slecht ziet zal er veel gemak van hebben dat het systematisch en “handig” heeft leren kijken, zowel naar voorwerpen als afbeeldingen.

- Leer het kind hoe het dingen langzaam kan bekijken. Vooral als het gaat om een voorwerp met diverse onderdelen, is het van belang het kind aan te sporen niet te snel over te stappen op een ander onderdeel. Doe het eventueel voor en vertel wat je doet en ziet.
- Vertel ook waarom langzaam kijken zinvol is.
- Benoem tijdens het aanleren de volgende strategieën, zodat het kind weet wat het aan het doen is en waarom.

De verschillende kijkstrategieën:

- Kijken met ondersteuning van de andere zintuigen:
Stimuleer het kind voorwerpen in handen te nemen, te ruiken en te voelen. Het is aanvullend en maakt kijken makkelijker.
- Aftastend kijken:
Alle onderdelen (bijvoorbeeld puzzel, plaatje enzovoorts) bekijken. Kijken of er kenmerkende details te zien zijn of juist herkenbare verschillen.
Wijs het kind erop dat het niet “een blik op iets moet werpen”, maar de onderdelen goed moet bekijken.
- Vingerhulp:
Bij het aftastend kijken kan een vinger de ogen helpen. De wijsvinger wijst de onderdelen aan die het kind bekijkt.
- Verwoordend kijken:
Direct onder woorden laten brengen van wat wordt gezien. Verwoorden kan hardop of in gedachten.

- **Systematisch kijken:**
 Leer het kind systematisch kijken, van boven naar beneden en van links naar rechts.
 Doe werkbladen, lottospelletjes en teksten regel voor regel. Dek stukken die niet bekeken worden af als je merkt dat het kind zich daardoor laat afleiden.
 Een mogelijke andere strategie is ook: eerst het hele plaatje globaal verkennen en dan de details systematisch aftasten.
 Bekijk een puzzel eerst goed voor deze door elkaar gegooit wordt.
- **Gebruik maken van het geheugen:**
 Zoek of plaats afbeeldingen op logische plaatsen zoals een neus op een hoofd en gras onder aan een prent of puzzel. Probeer een kenmerkende vorm te zoeken of te herkennen bijvoorbeeld een slurf hoort bij een olifant en een dier met een lange nek is meestal een giraffe.

2.5 Een bril: hoe wen je daaraan?

Eén van de kenmerken van slechtziendheid is dat het niet te verhelpen is met een bril. Toch kan een bril de visuele mogelijkheden bij sommige kinderen verbeteren. Kinderen met een verstandelijke beperking ervaren niet meteen het voordeel van het dragen van een bril. Ze moeten vaak wennen aan een bril. Ze merken in het begin dat de wereld er anders uitziet door de bril en dat is niet altijd meteen beter. Ook is zo'n ding op je neus en achter je oren niet altijd prettig. Het beste is het om het dragen rustig op te bouwen.

Kinderen jonger dan 7 jaar moeten hun bril de hele dag dragen, tenzij anders voorgeschreven door de behandelende oogarts. Bij kinderen ouder dan 7 jaar kan het dragen van de bril opgebouwd worden, zoals hieronder beschreven is.

Een flexibel en niet te zwaar montuur zit het prettigst. Kunststof glazen zijn licht en veilig. Zorg ervoor dat de glazen schoon zijn!

2.5.1 Het opbouwen van het dragen van de bril

Geleidelijk

Beperk de draagtijd in het begin tot een paar keer per dag (bijvoorbeeld maximaal 5 minuten). Kies vaste momenten op de dag. Zo kan het kind wennen aan het gevoel op de neus en achter de oren. Kijk of er rode plekken zijn bij het afdoen van de bril, deze moeten binnen een paar minuten verdwenen zijn. Als dat niet zo is, kun je vragen aan de opticien of de bril wel juist is afgesteld.

Dit principe van geleidelijkheid wordt in andere situaties ook vaak toegepast bij kinderen met een verstandelijke beperking, denk bijvoorbeeld aan het leren aanprikken van brood met een vork. In die lijn ligt het voor de hand om ook veel

tijd uit te trekken voor brilgewenning, omdat een bril, hoe verrijkend voor het visueel functioneren dan ook, toch een ingrijpende verandering kan zijn.

Als het kind goed reageert op de bril kun je de tijd gaan opbouwen door de bril elke keer 5 minuten langer op te houden. Protesteert het kind, houd dan de draagtijd op maximaal 5 minuten.

Het is belangrijk dat je als begeleider het moment bepaalt dat de bril afgezet wordt, zodat het voor het kind duidelijk wordt dat het niet zelf bepaalt wanneer het dragen van de bril klaar is. Als het kind zelf de bril afzet, zet dan zonder iets te zeggen de bril weer op. Na een poosje (bijvoorbeeld 20 seconden) kun je de bril afzetten en vertellen dat het “klaar” is. Als het kind de bril blijft afzetten, stop dan na 2 keer en probeer het later nog eens.

Beloon het kind als het de bril ophoudt.

Het voordeel ervaren van de bril

Er zijn kinderen aan wie je kan vertellen wat het voordeel van de bril is, andere kinderen moeten het voordeel ervaren.

De eisen die aan het kijken van kinderen met een verstandelijke beperking worden gesteld zijn anders dan de eisen die volwassenen stellen aan het zien. Ze hoeven nog geen ondertiteling te lezen en speelgoed heeft vaak heldere kleuren en contrasten. Hierdoor is het verschil met en zonder bril minder groot dan voor een volwassene.

Als het kind *een + bril* heeft, kun je een activiteit doen waarbij het kind van dichtbij naar iets kijkt. Op het kijken in de nabije omgeving heeft de bril het meeste effect.

Enkele voorbeelden:

- Op schoot naar uw gezicht kijken, bijvoorbeeld tijdens het liedjes zingen, gekke gezichten trekken.
- Het kind op de arm meenemen op reis door de ruimte en alles eens goed bekijken en benoemen wat er allemaal aan de muur hangt enzovoorts.
- Foto's kijken.
- Kruimeltjes zoeken en opsnoepen.
- Boekje lezen.
- Puzzeltje maken.
- Knutselen.

Als het kind een – *bril* heeft, kun je een activiteit doen waarbij het kind van veraf naar iets kijkt. Bij het kijken op afstand heeft de bril het meeste effect. Enkele voorbeelden:

- Gaan wandelen en bijvoorbeeld de koeien in de wei opzoeken.
- Buiten spelen.
- Voor het raam naar buiten kijken en benoemen wat je allemaal ziet.
- Met een bal over rollen.
- Zoekspelletje in de groep, bijvoorbeeld een rode bal telkens op een andere (zichtbare) plek leggen.
- Televisie kijken.

Bij *ongelijke breking* (astigmatisme/cilindrische glazen) speelt het probleem dat de wereld er bij het dragen van de bril in eerste instantie wat vervormd uitziet. Het lijkt soms of alles “scheef” loopt. Pas door het langere tijd achtereen dragen van dit soort brillen treedt gewenning op en pas later wordt het scherpzien verbeterd door de bril. Het is verstandig het kind aan de bril te laten wennen, terwijl het zit. Als het kind redelijk aan de bril gewend is, kan het kind ook gaan lopen met de bril op.

Het is belangrijk dat de bril **recht** op de neus staat.

Positieve ervaring

Het is fijn als het kind het opzetten van de bril als “leuk” ervaart. Dit kun je bereiken door iets leuks te gaan doen met het kind, het wordt zo ook direct afgeleid. Bestraf het kind niet als het de bril afzet, maar zet hem gewoon rustig weer op. Als het goed is gegaan en je de bril afzet kun je het kind complimentjes geven.

Goed observeren is belangrijk. De ontwikkelingsbegeleider van Bartiméus kan hierbij adviseren en ondersteunen.

Hoofdstuk 3 Omgang met kinderen met een visuele beperking

Jasmijn schrikt altijd als ik haar uit de box haal en in de stoel zet. Heeft dit te maken met haar visuele beperking?

Een kind met een visuele beperking kan de wereld om zich heen niet of in mindere mate leren kennen en begrijpen door te kijken. Het mist veel informatie die mensen die goed zien wel krijgen.

Om het kind niet te laten schrikken en situaties voorspelbaarder te maken zijn onderstaande aspecten van belang.

3.1 Contact maken

Een kind met een visuele beperking herkent mensen niet vanzelfsprekend op afstand. Het heeft nabijheid nodig. Niet alleen om je zo mogelijk visueel te kunnen herkennen, ook om je geur te ruiken, je haar en je gezicht te voelen en de stem die hier bij hoort te leren kennen.

Zo kan het zelf ontdekken wie het voor zich heeft. Na verloop van tijd zal een kind je ook op afstand herkennen aan je stem, je geur en manier van lopen.

Bereid het kind voor op een aanraking door het eerst aan te spreken. Noem altijd eerst de naam van het kind. Leg daarna je hand op een arm of been. Daarbij is het ook van belang dat je de tijd neemt om contact te maken met het kind. In het maken van contact is het belangrijk het kind de tijd te geven om op jou te reageren. Kijk goed naar zijn reactie. Is er aandacht?

Pas je tempo aan, het kind heeft tijd nodig om te reageren.

Wanneer een kind niet kan zien, kan het moeilijk begrijpen waar het heen gaat en wat het gaat doen. Praat daarom tegen het kind en vertel of zing over wat je gaat doen.

- Noem hierbij de naam van het kind. Zo weet het dat jij het tegen hem/ haar hebt. Vertel dat je er bent en dat je het kind gaat optillen en meenemen om een schone luier aan te doen.
- Laat de luier alvast voelen. Zo wordt het kind voorbereid op wat komen gaat.
- Praat over wat je doet en wat het kind hoort, voelt, ruikt, proeft en eventueel ziet.
- Neem ook hier weer de tijd. Zo krijgt het kind de mogelijkheid alle informatie te verwerken.

Wanneer je in dezelfde ruimte bent, is het belangrijk dat je regelmatig laat horen dat je er bent en wie je bent. Zo voorkom je dat het kind schrikt van je onverwachte aanwezigheid. Het heeft je immers niet zien binnenkomen of verplaatsen.

Verzorgingsmomenten zijn momenten die bij uitstek voor contact gebruikt kunnen worden.

Het kind even aanraken aan arm of been of even op de hand blazen direct nadat zijn naam is genoemd, is een voelbare manier om je aanwezigheid kenbaar te maken en de aandacht van het kind te krijgen.

Wees alert op:

- Een stevige manier van aanraken is voor het kind prettig omdat het duidelijk is.
- Ook de plaats waar we het kind aanraken is belangrijk. Voor kinderen met een visuele beperking is het een veilige ervaring eerst bij de voeten, benen of buitenkant van handen aangeraakt te worden.
- Het kind de gelegenheid geven de ander te voelen.

3.1.1 Schrikreacties

Schrikreacties van kinderen zijn soms moeilijk te verklaren, maar wanneer je goed kijkt naar wat er vooraf is gebeurd, blijkt de oorzaak vaak dichtbij te zijn.

Het kan zijn dat een kind schrikt van een geluid, bijvoorbeeld speelgoed dat valt of een ander kind dat plotseling roept. Bij onverwachte geluiden is het goed om te benoemen wat er te horen is.

Belangrijk voor kinderen met een visuele beperking is:

- vertellen wat je gaat doen.
- vertellen dat er een geluid aan komt.
- vertellen waar het geluid vandaan komt.
- het voorwerp wat geluid maakt laten voelen.
- niet onverwacht aangeraakt te worden.

3.2 Contact op afstand

Kinderen met een visuele beperking hebben ook op afstand behoefte aan contact. Waar ben je? Ben je er nog? Contact houden op afstand kan door:

- Je te laten horen door middel van praten of zingen.
- Omgekeerd zijn er ook kinderen die door als maar te praten (vragen stellen) het contact met de begeleiders proberen vast te houden. Ze kunnen daar heel vindingrijk in zijn. In vraag en antwoordspelletjes met de begeleiders herhalen ze bijvoorbeeld voortdurend wat er gaat gebeuren. Dergelijke herhalingen en vragen om bevestiging geven duidelijkheid over wat er gaat gebeuren.

3.3 Contact afsluiten

Voor kinderen met een visuele en verstandelijke beperking is het lang niet altijd duidelijk dat een contact afgelopen is. Zeg daarom dat je weggaat en dat het contact wordt afgesloten. Hierbij kan een voelbaar of zichtbaar gebaar ondersteunend werken.

3.4 Verwijzers

Bij het gebruik van verwijzers is het belangrijk om te beoordelen of deze visueel voldoende te onderscheiden zijn. Het is daarom aan te bevelen contact op te nemen met de ontwikkelingsbegeleider van Bartiméus. Die kan gericht advies geven over grootte, kleur en contrastgebruik en aangeven wat de beste kijkafstand en manier van aanbieden is.

Algemene aandachtspunten zijn:

- begin met het aanbieden van het echte voorwerp.
- bied daarna het echte voorwerp en de foto of de picto van het voorwerp aan.
- gebruik grote, eenvoudige afbeeldingen (één voorwerp of portret).
- sterk in kleur contrasterend met de effen achtergrond.
- bekende, dagelijks terugkerende voorwerpen worden eerder herkend.
- de foto's moeten mat afgedrukt worden, zodat ze niet spiegelen.
- goed voorbeeld van duidelijke foto's zijn de Color Cards.

3.5 Gebaren

Ook kinderen met een visuele beperking kunnen gebaat zijn bij het gebruik van gebaren. Aandachtspunten bij het gebruiken van gebaren zijn:

- Maak gebaren liefst met het kind samen, zeker in het begin bij nieuwe gebaren.
- Als de gebaren niet samen gemaakt kunnen worden, maak ze dan dichtbij het kind.
- Maak gebaren niet te snel.
- Ondersteun je gebaar met het bijpassende woord.
- Grote gebaren, bijvoorbeeld met de armen of handen, zijn beter te zien dan kleine gebaren met de vingers.
- Gebruik als begeleiders dezelfde gebaren.

Maak voor kinderen met een visuele beperking samen met de ontwikkelingsbegeleider van Bartiméus een plan. Die kan gericht advies geven over het gebruik van gebaren.

Hoofdstuk 4 Dagelijkse activiteiten

We hebben drie kinderen met een visuele beperking in de groep. Hoe kunnen wij hen het beste begeleiden in de dagelijkse situaties?

In dit hoofdstuk beschrijven we de activiteiten van alledag, zoals eten en drinken, spelen en de kring. Daarnaast is een aantal specifieke activiteiten uitgewerkt zoals computeren en zwemmen.

Kinderen met een visuele beperking verkrijgen op een andere manier inzicht in de verschillende situaties van de dag. Hieronder is beschreven hoe je kinderen daarbij kan ondersteunen.

4.1 Eten en drinken

Sommige kinderen kunnen niet zelfstandig eten, ze hebben daar hulp bij nodig. Als kinderen niet of niet goed kunnen zien zijn er speciale aandachtspunten waar rekening mee gehouden moet worden.

4.1.1 Voorafgaand aan het eten

Wanneer het tijd is om te gaan eten wordt dit van tevoren aangekondigd. Bij het verwijzen naar wat er komen gaat kunnen alle zintuigen aangesproken worden.

- de tast: het in de handen geven van de slab, de lepel.
- de geur: het eten laten ruiken.
- het gehoor: attent maken op en verwoorden van de geluiden die horen bij het dekken van de tafel, het benoemen wat er gebeurt en wat er te horen is. Hoe klinkt het neerzetten van een bord? Wat hoor je bij het inschenken van de melk?

Om zich goed te kunnen concentreren en zich te oriënteren op wat er om hem heen gebeurt, is het belangrijk dat het kind niet wordt afgeleid door onnodige omgevingsgeluiden. Denk daarom aan het uitzetten van de radio, loop niet onnodig heen en weer en voer geen privé-gesprekken.

4.1.2 Aan tafel

De juiste plaats aan tafel is afhankelijk van de visuele mogelijkheden van het kind. Hierbij kun je denken aan gezichtsscherpte, gezichtsveldbeperkingen en lichtgevoeligheid.

Uitgaande van de visuele mogelijkheden van het kind kan bepaald worden:

- wat de plaats van het kind wordt ten opzichte van degene die het eten geeft.
- wat de plaats van het kind wordt ten opzichte van het (dag) licht.
- wat de plaats van het kind wordt ten opzichte van de deur.

4.1.3 Vaste gebruiken bij het eten

Meestal is er een bepaalde volgorde van activiteiten. Het is goed om deze volgorde bewust aan te houden en dit met elkaar af te spreken. Dit helpt het kind om te begrijpen wat komen gaat.

Kies voor een vast beginen eindpunt van de maaltijd. Dit kan bijvoorbeeld een vast liedje zingen voor het eten of een gebed of versje zijn.

Als de maaltijd is afgelopen kan dit ook door middel van bijvoorbeeld een liedje worden duidelijk gemaakt.

Aandachtspunten bij het eten en drinken:

- Laat het kind niet onnodig wachten. Het kind ziet niet (goed) wat er om hem heen gebeurt en waarop hij wacht. Hij kan niet zien of hij nog wat krijgt of dat de boterham al op is. Zeg duidelijk wanneer het eten of drinken op is.
- Kondig met steeds dezelfde woorden aan dat er een hap of een slok aan komt. Benoem wat het kind gaat krijgen.
- Een eigen beker of fles, vork of lepel helpt het kind bij de herkenning hiervan.
- Laat een kind zo veel mogelijk voelen. De lepel, het eten als het niet te warm is. Ook het lege bord. De pot met pindakaas, de plak kaas. Door het kind eerst met de handen te laten onderzoeken krijgt het informatie over de structuur, de temperatuur, de substantie en dergelijke. Neem hier ook de tijd voor.
- Door de lip eerst even aan te raken met de lepel kun je aankondigen wat er komt.
- Maak gebruik van alle geuren bij het eten. De soep ruikt anders dan de yoghurt. Geef het kind de tijd om te ruiken voordat het de hap of de slok krijgt. Zo zal het kind op den duur het voedsel herkennen aan de geur.
- Maak gebruik van een goed kleurcontrast. Een blauwe beker op een gele ondergrond, een lichte boterham op een donker bord, een felgekleurde lepel of vork. Door het eten op een juiste afstand aan te bieden en tijd te geven om te kijken, krijgt het kind de gelegenheid om te zien wat het eet of drinkt.
- Afvegen van de mond is vaak een onverwachte, vervelende aanraking. Door de washand eerst aan de bovenkant van de handen te laten voelen en te vertellen wat er gaat gebeuren, zal het kind minder snel schrikken. Een stevige aanraking is vaak prettiger dan een zachte.

Door gebruik te maken van alle zintuigen is het ook voor kinderen met een visuele beperking mogelijk om een keus te maken tussen bijvoorbeeld worst en kaas.

Bij kinderen met een visuele beperking kan het vaker voorkomen dat ze overgevoelig zijn in het mondgebied. Overleg met een logopediste of een ergotherapeut kan helpen om hier goed mee om te gaan.

4.2 Spel en spelmateriaal

Spelen kent vele variaties en vormen, waarbij verschillende zintuigen of combinaties daarvan kunnen worden aangesproken.

Spelen kan een doel op zich zijn, waarbij het kind zich goed kan vermaken. Spelen kan ook een ander doel beogen, zoals het uitlokken van het gebruik van beide handen.

Spelen kan zowel met spelmateriaal als zonder.

4.2.1 Spelen en een visuele beperking

Kinderen met een visuele beperking doorlopen in principe dezelfde fasen van spelontwikkeling als goed ziende kinderen. Zij hebben hier echter meer tijd voor nodig. Wanneer kinderen ook een verstandelijke beperking hebben, zal het nog meer tijd vragen om de verschillende fasen te doorlopen. Gewoonlijk zijn kinderen met een visuele beperking langdurig bezig met het betasten en manipuleren van het materiaal. Ze gebruiken hun handen en voeten en hun mond om speelgoed te onderzoeken. Vaak blijft dit manipuleren het startpunt voor hun spel.

Door het verminderd zien is het moeilijk om je allerlei begrippen eigen te maken, zoals in, uit, op en onder. Deze begrippen zijn wel nodig om naar een volgende spelfase te gaan. Het kind moet deze aan den lijve ondervinden om te snappen wat het begrip inhoudt. Pas daarna kan het in-/uitspel doen met bijvoorbeeld een vormenstoof (combinerend spel). Vaak zien we dat kinderen deze begrippen wel verwoorden, maar niet de inhoud van het begrip kennen. We noemen dit “lege taal” of “zweeftaal”. Om de taal te vullen is veel concrete omgang met spelmateriaal belangrijk.

Voor kinderen met een visuele beperking is de omgeving waarin ze spelen en de manier waarop materiaal aangeboden wordt heel belangrijk. Voor kinderen die slecht zien is spelmateriaal dat in een donkere hoek staat bijvoorbeeld niet aantrekkelijk. Het is niet zichtbaar en lokt hen niet uit tot spel.

Hieronder volgt een aantal aandachtspunten gericht op de speelomgeving en de manier van aanbieden.

4.2.2 Goede speelomgeving

- Kies een rustige ruimte waar zo min mogelijk extra prikkels zijn. Zet bijvoorbeeld de radio uit, doe de deur dicht en zorg dat er geen mensen in en uit lopen.
- Speel het liefst op een vaste herkenbare plaats, bijvoorbeeld op een effen kleed of aan een tafel.
- Sommige kinderen spelen graag in een begrensde omgeving. Een begrensde omgeving zal sneller verkend en herkend worden. Bovendien zal spelmateriaal in een begrensde ruimte makkelijker terug te vinden zijn. Bij een begrensde ruimte kan je denken aan een bedbox of een little room. Maar ook spelen in een grote doos kan heel leuk zijn.
- Ook in de speelomgeving zijn goede lichtomstandigheden belangrijk. Een goede, gelijkmatige basisverlichting (daglicht of kunstlicht) is een voorwaarde om optimaal te kunnen kijken. Meer informatie over lichtomstandigheden kan je vinden in hoofdstuk 5 Optimale omgevingscondities.
- Gebruik schoon en fris ruikend spelmateriaal. Dit nodigt uit tot onderzoeken.

4.2.3 Manier van aanbieden

- Zorg voor een goede uitgangspositie. Een ontspannen uitgangspositie geeft het kind de beste mogelijkheid om met het materiaal bezig te zijn.
- Wissel uitgangsposities eens af als een kind dit niet uit zichzelf doet. Door te variëren in spelhouding laat het materiaal zich op een andere manier zien/kennen. Voorbeelden van uitgangshoudingen zijn: buiklig, ruglig, zijlig, zittend, staand.
- Vertel het kind wat je aanbiedt, omdat het kind niet (goed) kan zien wat je gepakt hebt.
- Bied het materiaal aan in een langzame beweging, zodat het voor het kind te volgen is.
- Houd bij het aanbieden en het plaatsen van het materiaal rekening met het gezichtsveld van het kind. Plaats het materiaal binnen handbereik.
- Zorg dat het materiaal niet weg kan rollen.
- Zorg ervoor dat het materiaal voldoende in kleur contrasteert met de ondergrond.

- Geef kinderen de mogelijkheid te manipuleren met spelmateriaal met hun mond, handen en voeten. Ze vullen zo de informatie aan die ze visueel missen.
- Kinderen kunnen ook spelen op verschillende ondergronden, bijvoorbeeld op een waterbed, luchtbed, zitzak, resonantieplank of in een schommel(bak).
- Bied materialen meerdere keren aan gedurende een langere periode. Kinderen met een visuele beperking hebben meer tijd nodig om de verschillende spelmogelijkheden van het materiaal te ontdekken. Daarnaast lukt het hun niet altijd deze mogelijkheden zelf te ontdekken, maar is het nodig om dit samen te doen.
- Zorg dat het kind niet te veel wordt afgeleid door de omgeving. Bijvoorbeeld door langslappende mensen of onrust in de groep.
- Bied niet te veel aan en geef de tijd om aan nieuw materiaal te wennen.
- Als je materiaal weghaalt, vertel dit dan aan het kind.

4.2.4 Enkele spelideeën

Spelideeën met kijken

- Aanbieden van korte visuele taken met een sterke intensiteit, bijvoorbeeld spelen met licht van een zaklamp, blacklight, diaprojector.
- Bied materialen aan met heldere kleuren, glinsterende en glimmende materialen, fluorescerende voorwerpen, een spiegelmolen.
- Laat kinderen hun eigen beweging zien, door een (onbreekbare) spiegel aan te bieden.
- Computerspelletjes, bijvoorbeeld zelfgemaakte presentaties in PowerPoint of Kiekeboe (zie ook Hoofdstuk 4, paragraaf 7 Computeren)

Spelideeën met voelen

- Veel kinderen vinden trillende voorwerpen prettig, bijvoorbeeld een trilslang. Dit kan ook goed aangeboden worden bij de voeten.
- Voelzakjes.
- Ballon. Blaas een ballon voor de helft op, zodat de ballon goed is vast te pakken. Vul de ballon bijvoorbeeld met warm water of macaroni. Knoop de ballon goed dicht. Door de vorm is het ook leuk een huishoudhandschoen te vullen met water, rijst of iets dergelijks. Blaas een ballon op en laat hem leeglopen boven de arm of handen van het kind.

Spelideeën met horen

Kinderen met een visuele beperking zijn veel op hun gehoor gericht. Hieruit halen ze informatie over de omgeving en over het materiaal.

- Bied materialen aan die bij een kleine aanraking geluid maken, bijvoorbeeld een windgong, een belletje, reddingdeken, een touwtje waaraan enkele lepels hangen.
- Maak een cd met verschillende voor het kind bekende, vertrouwde geluiden, bijvoorbeeld stemmen en liedjes.
- Bied een vormenstoof aan met balletjes die verschillende geluiden maken als ze erin vallen.

Spelideeën met ruiken

- “Hittepit”. Kussen met kersenspitten die je in de oven of magnetron kunt verwarmen. Met een paar druppels essence heb je een geurend kussen. De hittepit is in verschillende vormen verkrijgbaar (bijvoorbeeld bij “De Tuinen”).

Spelideeën met bewegen

Bewegingsspelletjes ontstaan uit contactspelletjes.

Bij het uitvoeren van bewegingsspelletjes is het prettig om met het kind op een mat/ kussen op de grond te zitten. Zet of leg het kind tussen jouw benen zodat het kind (indien nodig) tegen jou aan kan leunen.

- Wieg samen heen en weer, liefst van links naar rechts.
- Leuke liedjes om bij te bewegen zijn bijvoorbeeld: “hoofd, schouders, knie en teen”, “klap eens in je handen”, “draai het wielletje nog eens om”.
- Tegen een rinkelbal duwen of schoppen.
- Bewegen op het ritme van muziek.

4.3 Sensopatisch spel

Vandaag gaan we met scheerschuim aan tafel spelen. Als alle kinderen aan tafel zitten en scheerschuim krijgen, trekt Joris zijn handen weg en begint te huilen.

4.3.1 Wat is sensopatisch spel

Een speciale vorm van spelen is het zogenaamde sensopathische spel, het spel met ongevormde materialen als zand en water. Wanneer het kind het zintuiglijk waarnemen van spel materiaal ondergaat en zich eraan overgeeft, spreekt men van sensopathisch spel. Het gaat om het gelijktijdig voelen (sensorisch) en ondergaan (pathisch) van de verschillende kwaliteiten van materiaal.

*Vermeer, 1955, in Hellendoorn ea, 1981 overgenomen uit Spelontwikkeling en spelbegeleiding van slechtziende en blinde kinderen, A. van Eijden en Y. Moleman, 1999

Blinde en slechtziende kinderen houden meestal in het begin niet zo van sensopatisch spelen. Het voelen van materiaal dat geen vaste vorm heeft, zoals zand, water, gras en aarde, roept in eerste instantie vaak angst op, het voelt niet prettig voor ze; soms zelfs ronduit griezelig. Het kind heeft letterlijk geen houvast; dit soort materiaal kan een kind namelijk niet vasthouden, de vorm verdwijnt. Sommige blinde kinderen hebben eerder een voorkeur voor harde dan zachte materialen, omdat dit duidelijker voor ze voelt.

De afweer voor vormeloos materiaal kan bovendien verband houden met tactiele afweer. Tactiele afweer wordt verderop in dit hoofdstuk uitgewerkt.

4.3.2 Het belang van sensopatisch spel

Het is voor alle kinderen belangrijk om ervaringen op te doen met de wereld om hen heen. Het komt ook bij alle vormen van spelen aan bod. Daarom is het belangrijk om hier aandacht aan te besteden. Ook wanneer er afweer bestaat voor sensopatisch spel, is het belangrijk dit spel goed op te bouwen.

4.3.3 Hoe bied je sensopatisch materiaal aan

Dwing kinderen nooit om iets te doen met het materiaal, maar bied het wel aan op een plezierige en voorzichtige manier.

Dit betekent:

- Dat het kind zich veilig moet voelen. Neem het kind bijvoorbeeld op schoot of leg tijdens het voelen de hand van het kind over jouw hand, zo voel je samen.
- Dat het herhaaldelijk aangeboden moet worden, zodat het kind eraan kan wennen.
- Dat er met stevige materialen begonnen moet worden, een bak met knopen is prettiger om te voelen dan een bak met zand of scheerschuim.
- Dat het kind zelf het initiatief moet nemen om te voelen, dwing het niet.
- Dat aangekondigd moet worden hoe het zal gaan voelen, zacht, koud, warm.

4.4 Tactiele afweer

Met onze zintuigen kunnen we informatie opnemen vanuit de omgeving en vanuit ons eigen lichaam. Deze informatie moet vervolgens verwerkt worden, zodat we er op de juiste manier op kunnen reageren. Dit verwerken vindt plaats in het ruggenmerg en in de hersenen, waar de informatie uit de verschillende zintuigen met elkaar verbonden wordt. Dit proces wordt sensorische integratie genoemd.

Bij kinderen met een visuele beperking ontbreekt er steeds een stukje informatie, waardoor de kans op een verstoorde sensorische integratie vergroot wordt.

Tactiele afweer is een voorbeeld van een verstoorde sensorische integratie. Tactiel heeft te maken met de "tast", het kunnen voelen met de huid.

In ons lichaam zit een beschermingsstelsel, dat reageert op aanraking en dat ons waarschuwt voor gevaarlijke prikkels (hete kachel), en een onderscheidend systeem, dat ons informatie geeft over het soort prikkels, zoals hard, zacht, ruw, glad.

Bij tactiele afweer worden de meeste aanrakingen ervaren als gevaarlijke prikkels. Iemand heeft steeds het gevoel alsof hij zich bezeert en dit leidt tot het niet willen aanraken van materialen die veel prikkels geven (zand, zachte knuffels).

Tactiele afweer wordt vaak veroorzaakt doordat iemand te alert is. Bij een hoge alertheid komen prikkels sterker binnen dan ze daadwerkelijk zijn.

Bij kinderen met een visuele beperking komt tactiele afweer veelvuldig voor.

4.4.1 Hoe kun je tactiele afweer herkennen

Signalen die kunnen wijzen op tactiele afweer:

- Het kind wil niet geknuffeld of vastgehouden worden, behalve als dit op eigen initiatief gebeurt.
- Het kind reageert heftig bij plotselinge aanraking.
- Het kind vindt dingen als haren wassen, nagels knippen, haren kammen, tanden poetsen erg vervelend.
- Het kind speelt niet graag in de zandbak of op het gras.
- Het kind vindt harige knuffelbeesten eng/vervelend.
- Het kind werkt niet graag met vingerverf, klei en dergelijke materialen.
- Het kind vindt het vervelend om vieze handen te hebben.
- Het kind wil bepaalde soorten voedsel niet eten, omdat het veel prikkels in de mond geeft (bijvoorbeeld beschuit geeft veel kruimels, appel moet goed gekauwd worden).
- Het kind heeft last van labeltjes in de trui of last van bepaalde stofsoorten (trui kriebelt).

Bovenstaande punten zijn slechts voorbeelden en zouden ook andere oorzaken kunnen hebben.

Wanneer je bij het kind een aantal van de bovenstaande uitingsvormen herkent, dan is het zinvol om een ergotherapeut onderzoek te laten doen naar de sensorische integratie van het kind.

4.4.2 Wat kun je doen om de afweer te verminderen

- Bereid het kind voor op de prikkel die komen gaat, zodat de prikkel niet onverwacht komt. Hierdoor blijft de alertheid laag.
- Raak het kind stevig aan. Een voorzichtige aanraking is voor een kind onduidelijk en geeft meer prikkels.
- Laat het kind kennis maken met zoveel mogelijk verschillende materialen.
- Laat het kind af en toe spelen met zand, macaroni, rijst, water enzovoorts.
- Probeer voor een “vervelende prikkel” aan de handen de afweer te dempen door een paar keer te klappen, op de tafel te slaan of stevig de handen te masseren.
- Zorg bij het werken met de handen dat het kind goed op de billen zit en met de voeten op de grond kan steunen.
- Zorg dat het kind tijdens de verzorging een stevige ondergrond heeft: stevig zitten of staan. Laat het kind bijvoorbeeld op de grond zitten tijdens het tanden poetsen in plaats van staan. Hierdoor ervaart het kind veiligheid en steun en blijft de alertheid laag.
- Neem de reactie van het kind serieus! Het kind ervaart de prikkel echt als gevaarlijk/pijnlijk.
- Geef niet te veel tastprikkels achter elkaar en laat de prikkel niet te lang duren.
- Laat het kind zelf aangeven wat het wil. De alertheid blijft dan laag.
- Bied herhaling en ritme aan. Dit werkt kalmerend.

4.5 In de kring

Met een paar kleine aanpassingen kan ook een kind met een visuele beperking veel plezier beleven aan de kring.

Het wachten vooraf en tijdens de kring kan voor kinderen met een visuele beperking moeilijk zijn. Zij missen de visuele informatie en daardoor ontgaat hen waarom ze aan het wachten zijn. Actieve kinderen zoeken dan zelf iets op om geluid mee te maken, of aan te voelen.

Probeer op deze momenten de kinderen te betrekken bij wat er gebeurt, dit kan bijvoorbeeld door te vertellen wat er gebeurt. Noem daarbij eerst de naam van het kind en daarna wat er te horen is. Bijvoorbeeld “Eline, Joost is er ook, hij zit naast jou. Voel maar.” Je kunt het kind tijdens het wachten ook iets in handen geven, bijvoorbeeld een vast voorwerp dat ook als verwijzer voor de kring gebruikt wordt.

4.5.1 Voorbereiding van de kring

- Zorg dat van tevoren alle spullen klaar staan. Als alle kinderen dan in de kring zitten, hoef je niet meer weg te lopen.

- Maak een krat voor de kring met hierin spullen die passen bij het thema van de kring. Wanneer je altijd een liedje zingt over een schaapje, zorg dan voor een miniatuurschaap. In de herfst kan er bijvoorbeeld een parapluutje in de krat of een paddestoel. Laat deze voorwerpen ook voelen aan het kind met een visuele beperking.
- Maak de afstand tussen het kind en de begeleider niet te groot, zodat gemakkelijk lichamelijk contact gemaakt kan worden.

4.5.2 In de kring

- Geef het kind een vaste plaats in de kring. De ontwikkelingsbegeleider van Bartiméus kan hierover adviseren.
- Vertel wie de buurkinderen zijn in de kring, bijvoorbeeld met een welkomstliedje met de namen van de kinderen.
- Bij het zingen van een liedje met gebaren, kan het kind die niet voldoende afkijken van jou of de andere kinderen. Hij zal de gebaren apart moeten leren. Samen de gebaren oefenen is daarbij duidelijker dan de gebaren voordoen. Bijvoorbeeld samen het visgebaar maken bij het liedje “visje, visje”.
- Ook het hanteren van de muziekinstrumenten kan goed samen gedaan worden.

4.5.3 Afronding van de kring

- Maak altijd een duidelijk eind aan de kring, waarin je de kinderen gedag zegt en vertelt wat ze nu gaan doen.

4.6 Zwemmen/Wennen in het zwembad

Spelen en bewegen in het water is een activiteit waar veel kinderen plezier aan beleven. Voor kinderen met een visuele beperking is extra aandacht bij de voorbereiding en gewenning belangrijk. Dit kan nare ervaringen, angst of weerstand voorkomen.

Voordat een kind voor het eerst gaat zwemmen, kan het alvast vertrouwd raken met de ruimtes die bij het zwembad horen. De geuren, de akoestiek, de warmte, het licht, de geluiden, de gladde vloeren; het zijn allemaal ervaringen die nieuw zijn. Dit kan een overweldigend gevoel geven. Geef de tijd om hieraan te wennen en laat het omkleden en zwemmen de eerste keren gerust achterwege.

4.6.1 De voorbereiding

Wanneer het tijd is om naar het zwembad te gaan wordt dit van tevoren aangekondigd. Bij het verwijzen naar wat er komen gaat kunnen alle zintuigen aangesproken worden.

- Door middel van het zien: het in een langzame beweging laten zien van de zwemkleding of de handdoek.
- Door middel van de tast: het in handen geven van de zwemkleding. Het kind kan het vast blijven houden tot het wordt omgekleed.
- Door middel van de reuk: het laten ruiken van de (naar zwembad geurende) zwemkleding.
- Door middel van het gehoor: het benoemen, liefst met vaste woorden, van wat er komen gaat. Eventueel kan er een vast liedje over zwemmen gezongen worden.

4.6.2 In de kleedruimte

- Vaak gebeurt het omkleden op een aankleedtafel. Het is belangrijk dat als een kind op deze aankleedtafel ligt, het niet recht in een lamp ligt te kijken.
- Kinderen met een visuele beperking hebben moeite met overgangen van lichte naar donkere ruimtes en omgekeerd. Het kost hen tijd om hieraan te wennen. Een gelijkmatige verlichting in de aangrenzende ruimtes vergemakkelijkt het kijken.
- Benoem bij het aan- en uitkleden wat er gaat gebeuren, zoals het uitdoen van het shirt over het hoofd.
- Benoem bij het afdrogen de lichaamsdelen. Dit bevordert het lichaamsbewustzijn. Veel kinderen met een visuele beperking kunnen hun eigen lichaam niet (goed) zien.
- Laat de bril van het kind zoveel mogelijk op.

4.6.3 In het zwembad

In het zwembad wordt er een groot beroep gedaan op alle zintuigen. Dicht bij het kind blijven en benoemen wat er allemaal te horen, ruiken, zien en voelen is, geeft een veilig gevoel.

- Kondig altijd aan wat er gaat gebeuren, het kind ziet het immers niet (goed) aankomen.
- Laat een kind langzaam aan het water en de temperatuur ervan wennen. Eerst met de handen of voeten, voordat het helemaal in het water gaat.
- Houd de gezichtsuitdrukking en de lichaamstaal van het kind goed in de gaten, het geeft goed weer of het kind angstig of juist ontspannen is.
- Het geeft een kind vaak een veilig gevoel om vastgehouden te worden. Dit kan ook bereikt worden door de ruimte te begrenzen en te verkleinen door in een hoek te spelen.
- Verken samen met het kind het zwembad, zo kan het kind zich steeds beter oriënteren. Een goede manier hiervoor is om eerst langs de randen de grootte van het zwembad te ervaren.
- Een kind ziet minder door de schittering van het water. Door de akoestiek in het zwembad en soms door water in de oren kan het kind minder goed horen wat er gezegd wordt.

- Voor kinderen die zelf rond kunnen lopen in het zwembad is het belangrijk dat goed te zien is waar de trap en de badrand is. Dit kan gemarkeerd worden door een contrasterende, felle kleur. Dit geldt ook voor de beugels waar kinderen zich aan vast kunnen houden.
Wanneer overgangen slecht te zien zijn, is het benoemen ervan en het kind laten voelen een goede aanvulling.
- Zorg dat degene die het kind begeleidt goed zichtbaar of hoorbaar is, bijvoorbeeld door dichtbij te blijven of door een opvallende kleur te dragen.
- Wanneer er materialen in het water worden gebruikt, kies dan grote materialen met een opvallende, contrasterende kleur.

4.6.4 De bril tijdens het zwemmen

Als een kind gewend is een bril te dragen, laat de bril dan op in het zwembad. Een kind wordt er zeer door beperkt als de bril afgezet wordt en het veel minder scherp kan zien. Zorg voor een elastiek aan de pootjes van de bril zodat deze niet in het water kan vallen. Probeer de bril droog te houden, zonder daar te veel de aandacht op te vestigen.

Eventueel kan gedacht worden aan een speciale zwembril op sterkte. Een opticien kan hierin adviseren.

4.7 Computeren

Het lijkt ons zo leuk om met Koen achter de computer te werken. Kan dat? En wat kunnen we hem dan aanbieden?

Voor kinderen met een visuele beperking kan met de computer werken een middel zijn om hen te stimuleren in het kijken en hen plezier te laten krijgen in het kijken. De groeps- en/of spelbegeleiders en ergotherapeuten van een kindercentrum kunnen hierbij ondersteunt worden door de ontwikkelingsbegeleider van Bartiméus.

Er zijn hiervoor verschillende softwareprogramma's te koop. Een voorbeeld daarvan is de cd-rom Kiekeboe. Deze is verkrijgbaar bij Bartiméus. Andere programma's zijn te bekijken en eventueel te bestellen bij Edupro (www.edupro.nl). Op de website software inzicht (www.softwareinzicht.nl) en www.northerngrid.org zijn ook verschillende programma's te vinden, bijvoorbeeld het programma Senswitcher.

Zelf kun je met behulp van Microsoft Power Point op een eenvoudige wijze herkenbare foto's of andere afbeeldingen (bijvoorbeeld van het internet) voor een kind invoegen en dit gebruiken om het kijken te stimuleren.

Waar moet je op letten bij het gebruik van een computer:

- Het kind moet enig plezier beleven aan visuele prikkels.
- Zorg voor een goede uitgangshouding, waarbij het kind ontspannen kan kijken.
- Zorg voor een goede kijkafstand.
- Plaats het beeldscherm op een zwenkarm, die in hoogte en afstand verstelbaar is. Hierdoor kun je het beeldscherm aan de vereiste kijkafstand en positie van een kind aanpassen.
- Gebruik een muisaanpassing (bijvoorbeeld een “Big Red” of een “Joystick”) als een kind het leuk vindt om niet alleen te kijken, maar ook iets te dóen.
- Zorg ervoor dat de ruimte te verduisteren is. Sommige kinderen kijken makkelijker naar een beeldscherm in een verduisterde ruimte.
- Zorg dat er geen tegenlicht op het beeldscherm valt, omdat dat het kijken moeilijker maakt.
- Zorg voor zo weinig mogelijk andere visuele en auditieve prikkels.
- Het is belangrijk om alle informatie die je hebt over een kind te betrekken bij de manier van aanbieden van de computer. Bijvoorbeeld: heeft een kind wel of geen geluid nodig om visueel alert te worden.

De ontwikkelingsbegeleider van Bartiméus kan behulpzaam zijn bij het realiseren van deze voorwaarden.

4.7.1 Kiekeboe

Kiekeboe is een softwareprogramma waarmee kinderen met een visuele beperking spelenderwijs worden gestimuleerd in het kijken.

De cd-rom bevat oefeningen voor de verschillende stappen die de visuele ontwikkeling doorloopt: visueel gewaarworden, fixeren, volgen, systematisch kijken, detailwaarneming, figuurachtergrondwaarneming, oog-handcoördinatie en deelgeheelwaarneming. Grootte, snelheid, kleur en contrast kunnen worden aangepast aan het kind en er is een opbouw in de moeilijkheidsgraad van de oefeningen. Kinderen met een vertraagde visuele ontwikkeling of visuele problemen met als belangrijkste oorzaak een cerebrale visusstoornis, kunnen profiteren van het gebruik van Kiekeboe. De cd-rom is ook geschikt voor kinderen die maar zeer weinig gezichtsvermogen hebben. We adviseren Kiekeboe eerst onder begeleiding van een ontwikkelingsbegeleider van Bartiméus te gebruiken. Bij de cd-rom zit een handleiding met gebruiksinstructie.

De cd-rom is te bestellen via de ontwikkelingsbegeleider van Bartiméus of via de website van Bartiméus.

Hoofdstuk 5 Optimale omgevingscondities

Als Joris door de logopediste teruggebracht wordt op de groep, blijft hij altijd bij de deur staan. Hij wacht tot hij geroepen of opgehaald wordt door de groepsleiding. Heeft dit te maken met zijn visuele beperking?

Kinderen met een visuele beperking hebben inderdaad geen of weinig overzicht van de ruimte. Hierdoor kunnen zij zich moeilijker oriënteren en kan het gebeuren dat ze op een voor hun veilige plek blijven wachten. Vanuit deze positie neemt het kind de tijd om te luisteren en te kijken. Zo kan het zich een beeld vormen van de situatie in de groep. Bijvoorbeeld wie er aanwezig zijn, wat ze doen en waar hij zelf naartoe kan gaan.

Door de inrichting van de ruimte kan het kind geholpen worden bij het verkrijgen van dit overzicht.

In dit hoofdstuk wordt beschreven waar je binnen rekening mee kan houden, in de tweede paragraaf geven we ook adviezen voor buiten, bijvoorbeeld de speelplaats.

5.1 Optimale omgevingsvoorwaarden: binnen

Een herkenbare omgeving draagt ertoe bij dat een kind zich thuis voelt op het kindercentrum. Het kind ervaart zijn omgeving door wat het ziet, maar ook door wat het hoort, ruikt en voelt. Bekende geluiden en geuren geven hem een vertrouwd gevoel. Bovendien kunnen deze zintuiglijke indrukken hem helpen om de weg te vinden. Zo krijgt hij meer grip op zijn omgeving. Om een omgeving herkenbaar te maken voor kinderen met een visuele (en verstandelijke) beperking, zijn de volgende aspecten van belang:

1. Goede lichtomstandigheden.
2. Gebruik van kleur en contrast.
3. Vaste oriëntatiepunten.
4. Overzichtelijke ruimte.
5. Herkenbare en begrensde speelplek.

1. Goede lichtomstandigheden

De hoeveelheid licht en de soort verlichting die nodig is, is bij slechtzienden sterk individueel bepaald. Dit is afhankelijk van de gestelde oogheelkundige diagnose.

Aandachtspunten zijn:

Kunstmatige verlichting:

- Zorg voor een goede hoeveelheid, gelijkmatig licht in de groep (basisverlichting).
- Zorg voor gelijkmatige verlichting van de verschillende ruimtes in het kindercentrum. Voor kinderen met een visuele beperking vraagt de overgang van minder naar meer licht en omgekeerd extra aanpassingstijd.
- Indirect licht heeft weinig schaduwwerking en is daarom te verkiezen boven direct licht (bijvoorbeeld licht van een up-lighter).
- TL-verlichting geeft veel licht en kan ook gezellig zijn, mits een goede kleur wordt gekozen (kleur 82-83). In een goede armatuur kan het bovendien als lichtbron onopvallend worden aangebracht.
- Daarnaast kan het zinvol zijn om op de speel-/werkplek een extra lichtbron toe te voegen (taakverlichting).
- Let erop dat licht nooit direct in de ogen schijnt.

Daglicht:

- De lichtinval via het raam is nooit constant, waardoor de lichtsterkte continu varieert. Voor kinderen met een visuele beperking betekent dit dat zij voortdurend extra tijd nodig hebben om zich daaraan aan te passen. Een oplossing kan zijn om kunstlicht overdag te laten branden.
- Zonwering kan nodig zijn, zeker bij ramen aan de zuidkant van het gebouw en bij een laagstaande zon, die verblindend werkt.
- Daglicht van opzij is meestal optimaal. Kinderen zitten hierbij niet in hun eigen schaduw en worden niet verblind.
- De overgang van schaduw naar zonlicht kan verblindend werken, maar ook omgekeerd kan een langere aanpassingstijd nodig zijn.

2. Gebruik van kleur en contrast

Het gebruik van heldere kleuren en contrast kan erg ondersteunend werken bij het oriënteren en voortbewegen van het kind in het kindercentrum.

Denk bijvoorbeeld aan:

- Een vloer die contrasteert met de muren, zoals een donkere vloer en lichte muren.
- Vloeren die per gang van kleur verschillen.
- Deuren die contrasteren met de muren en deurposten, bijvoorbeeld een donkere deur ten opzichte van lichte muren.
- Deuren die onderling van kleur verschillen. Maak bijvoorbeeld de badkamerdeur blauw. De deur van een ruimte die voor het kind niet belangrijk is, kan in dezelfde kleur geverfd worden als de muur. Zo kan je de informatie voor het kind selecteren.
- Lichte muren en plafonds voor optimale lichtomstandigheden.

- De “witheid” van vloeren, muren of plafonds. Het moeten geen reflecterende vlakken worden. Deze kunnen verblindend zijn.
- Gebruik van felle kleuren voor vaste objecten die als oriëntatiepunt kunnen dienen.
- Meubels die afsteken tegen de ondergrond of achtergrond (kinderstoel, bed, speelhoek).
- Effen contrasterende ondergrond in de bedbox.
- Het zichtbaar maken van opstapjes, drempels of eerste traptreden.

3. Vaste oriëntatiepunten

Vaste oriëntatiepunten helpen het kind om te weten waar het is, maar ook waar het naartoe moet. Ze kunnen worden waargenomen door de verschillende zintuigen.

Oriëntatiepunten kunnen al bestaan, bijvoorbeeld een zoemende koelkast, maar ze kunnen ook bewust worden aangebracht.

Als een object als oriëntatiepunt dient, verplaats dit dan niet. Geef het object steeds dezelfde naam en benoem het voor het kind. Bedenk goed waar ze geplaatst worden. In ieder geval niet te dicht naast elkaar, maar bijvoorbeeld in hoeken of bij de deur van een ruimte.

Mogelijke oriëntatiepunten zijn:

- een tikkende klok.
- een borrelbuis.
- verschillend klinkende windgongen.
- verschillende vloerstructuren.
- een tastbare gidslijn op de muur.

Indien er wordt gekozen voor visuele oriëntatiepunten zorg dan voor heldere, contrasterende kleuren en kies tastbare objecten. Kinderen met een visuele en tevens verstandelijke beperking herkennen voorwerpen voor een belangrijk deel aan de vorm, de kleur en het soort materiaal. Afbeeldingen op het platte vlak worden niet altijd herkend.

Voorbeelden van visuele oriëntatiepunten zijn:

- keuken: pan.
- toilet: wc-rol.

4. Overzichtelijke ruimte

Een overzichtelijke groepsruimte met niet te veel visuele prikkels en details zorgt voor overzicht. Hierbij kan er gedacht worden aan:

- het zoveel mogelijk opbergen van materiaal in afsluitbare kasten of neutraal gekleurde kratten.
- niet teveel “versiering” aan wanden en plafonds. Liever een paar goed zichtbare, duidelijke afbeeldingen dan allerlei posters en slingers aan de muur.

5. Herkenbare en begrensde speelplek

Kinderen met een visuele beperking kunnen we helpen hun speelplek makkelijker te ontdekken. Door het tastbaar maken van de plaats waar het kind speelt, kunnen kinderen een begrip opbouwen van de speelplek en overzicht krijgen. Dit kan door het verkleinen en begrenzen van de speelplek.

Bovendien heeft dit afbakenen van een speelplek nog een ander doel, namelijk leren waar speelgoed dat uit hun handen is gevallen, blijft. Door het kind te laten spelen op een vaste en begrensde plek, leert het dat zijn speelgoed blijft bestaan als hij het heeft losgelaten. In een kleine ruimte komt het kind het speelgoed uiteindelijk vanzelf weer tegen. Zijn handen eventueel leiden naar het verloren materiaal en benoemen wat er is gebeurd geeft verder inzicht.

Waarmee begrenzen

Met de onderstaande materialen kunnen kleine speelplekken gecreëerd worden om kinderen in te laten spelen:

- box.
- babybadje.
- grote doos of krat.
- begrenzingsring: een grote ring van schuimrubber om de ruimte mee te begrenzen.
- een little room: een kleine ruimte/kamer op maat dat over het kind wordt gezet. Aan de bovenkant hangen verscheidene materialen en de zijwanden zijn verschillend bekleed. Op deze manier kan het kind een begrip opbouwen van de ruimte en reik- en grijpgedrag ontwikkelen.
- een hoek van de kamer.
- een kleed.

5.2 Optimale omgevingsvoorwaarden: buiten

Als we met de groep naar buiten gaan, staat Martijn altijd met zijn rug tegen het hek. Hij speelt nooit in de vrije ruimte....

Een herkenbare omgeving draagt ertoe bij dat een kind zich thuis voelt op het kindercentrum. Het kind ervaart zijn omgeving door wat het ziet, maar ook door wat het hoort, ruikt en voelt. Bekende geluiden en geuren geven hem een vertrouwd gevoel. Bovendien kunnen deze zintuiglijke indrukken hem helpen om de weg te vinden. Zo krijgt hij meer grip op zijn omgeving. Om een omgeving herkenbaar te maken voor kinderen met een visuele (en verstandelijke) beperking, zijn de volgende aspecten van belang:

1. Lichtomstandigheden.
2. Gebruik van kleur en contrast.
3. Vaste oriëntatiepunten.
4. Inrichten van de ruimte.

5. Buiten spelen.

1. Lichtomstandigheden

Ook buiten is het belangrijk om rekening te houden met de lichtomstandigheden. Voor de begeleiders betekent dit je verplaatsen in de waarneming van het kind. Zet bijvoorbeeld een parasol op voor een kind dat hinder ondervindt van veel licht. Of gebruik een zonnebril of pet. Een kind dat echter liever meer licht heeft, zit niet graag onder de boom.

Ook hebben kinderen met een visuele beperking meer tijd nodig om te wennen aan de overgang van binnen naar buiten.

2. Gebruik van kleur en contrast

Het gebruik van heldere kleuren en contrast (zwart/wit, geel/blauw) kan erg ondersteunend werken bij het oriënteren en voortbewegen van het kind buiten. Je kunt hierbij denken aan:

- Het hek zichtbaar maken met een duidelijke kleur.
- Het markeren van de rand van de zandbak met een heldere kleur.
- Het speelhuis in een heldere kleur verven.

3. Vaste oriëntatiepunten

Vaste oriëntatiepunten helpen het kind om te weten waar het is, maar ook waar het naar toe moet. Ze kunnen worden waargenomen door de verschillende zintuigen.

Oriëntatiepunten kunnen al bestaan, bijvoorbeeld de overgang van stenen naar gras, maar ze kunnen ook bewust worden aangebracht.

Voorbeelden van oriëntatiepunten zijn:

- Een windgong bij de buitendeur.
- Een tastbare gidslijn op de muur of op de grond.

4. Inrichten van de ruimte

Het is belangrijk ook de ruimte buiten veilig en overzichtelijk te houden.

Mogelijkheden hiervoor zijn:

- Aparte baan waar gereden mag worden.
- Niet te veel (rijdend) materiaal.
- Door een hek te plaatsen wordt de ruimte afgebakend.

5. Buiten spelen

Neem de tijd om samen met het kind de plaats en de ruimte te bekijken en herkenbaar te maken. Doe dit meerdere malen. Je maakt het kind vertrouwd met de omgeving door samen rond te lopen. Je kunt herkenningpunten laten horen en voelen en zien, terwijl er geen andere kinderen zijn.

Kinderen hebben ook hun eigen manieren om de ruimte te beluisteren. Sommige kinderen gaan gillen, andere met de voeten stampen.

Bedenk dat regen, sneeuw, wind, zon en bladeren buiten andere ervaringen geven. Het kan ook dan juist erg leuk zijn om met de kinderen naar buiten te gaan. Een bekende speelruimte kan voor een kind met een visuele beperking dan weer onbekend zijn. Neem daarom ook nu de tijd om het kind vertrouwd te maken. Bij warm weer zonder schoenen buiten kan ook heel leuk zijn en nieuwe ervaringen geven.

Geef het kind speelgoed waarop het zich kan voortbewegen, of dat het kan duwen. Op een fiets of achter een duwkar ergens tegenop botsen is minder eng dan zelf botsen.

Vaak is buiten spelen, vrij spelen. Maar je kunt ook met de kinderen meespelen en het buitenspel gebruiken voor de spelontwikkeling. Uitbreiding van het groepsthema naar buiten is hier onderdeel van. Denk hierbij onder andere aan seizoensgebonden thema's. Het thema herfst of strand bijvoorbeeld kan ook heel goed buiten aangeboden worden.

Aanbevolen literatuur / DVD's

Cerebrale visusstoornissen bij kinderen met een ontwikkelingsleeftijd tot 5 jaar.

Een film van:

dr. Mies van Genderen (oogarts)

drs. Liesbeth Schrijnemakers (gz-psycholoog)

drs. Mariska Stokla-Wulfse (gz-psycholoog)

Jan IJzerman (programmamaker)

Verschenen: 2008

DVD, 30 minuten

Wat is CVI eigenlijk? Hoe ziet het visueel functioneren van een kind met CVI eruit? Hoe kan je in de dagelijkse omgang rekening houden met een cerebrale visusstoornis?

Wanneer bij jonge kinderen de diagnose cerebrale visusstoornis (CVI) is gesteld, blijkt het voor ouders en begeleiders vaak moeilijk te begrijpen wat dit betekent. Aan de ogen van kinderen met CVI is vaak niets bijzonders te zien. Toch kunnen deze kinderen niet goed zien, doordat het visuele systeem in de hersenen niet goed functioneert. Het kost ouders en begeleiders veel moeite om aan de omgeving uit te leggen wat er aan de hand is. Dat is ook niet makkelijk. Deze DVD kan daarbij als hulpmiddel worden ingezet.

In de film zijn 5 portretten te zien: van een baby, een peuter op een peuterdagbehandeling, een kleuter in het basisonderwijs, en twee meervoudig gehandicapte kinderen.

Bestemd voor: groepsleiding kinderdagcentra, peuterleidsters, ouders en alle mensen die meer willen weten over het gedrag van (meervoudig gehandicapte) kinderen met een cerebrale visusstoornis.

Cerebrale visusstoornis; begeleiding van schoolgaande kinderen met een cerebrale visusstoornis

Auteur: Irmgard Bals

Gz- kinder- en jeugdpsycholoog

Verschenen: 2007

Eén op de drie kinderen die door Bartiméus wordt begeleid heeft een cerebrale visusstoornis (CVI). Bij CVI zijn er problemen in de verwerking van visuele prikkels door de hersenen: visuele prikkels komen vertraagd of anders door. De hersenen raken soms overprikkeld door te veel visuele prikkels.

Mark (6 jaar) heeft in de drukke supermarkt moeite om zijn favoriete chocolade-pasta te vinden temidden van het andere broodbeleg in het schap.

Anne (8 jaar) is bang als zij zich als fietser in het verkeer beweegt. Het is moeilijk voor haar naderend verkeer te zien aankomen en te anticiperen op obstakels en gedrag van anderen, met name als zij zelf in beweging is. Beide kinderen hebben een cerebrale visusstoornis (Cerebral Visual Impairment: CVI). Het boek 'Cerebrale visusstoornis' geeft theoretische én praktische informatie voor begeleiders van schoolgaande kinderen met CVI. Het is ook interessant voor ouders en anderen die vanuit hun werk of persoonlijke betrokkenheid meer over CVI willen weten. Het boek geeft een overzicht van de informatie die de afgelopen jaren vanuit de literatuur en de praktijk binnen Bartiméus is verzameld. Het is één van de eindresultaten van het Bartiméus project 'begeleiding van schoolgaande kinderen met CVI'.

Gehechtheid; een psychotherapeutische behandeling

Een film van:

Paula Sterkenburg (gz-psycholoog/therapeut)

Jan IJzerman (programmamaker)

Verschenen: 2007

ISBN: 9789071534539

Speelduur: 28 minuten

De dvd is tweetalig: Nederlands en Engels

Deze film laat zien hoe de psychotherapeutische behandeling van mensen met een visuele- en verstandelijke beperking met ernstige gedragsproblemen en gehechtheidsproblematiek verloopt. Deze behandeling kent drie fases gehechtheidstherapie, gedragstherapie en de generalisatie en afronding. Op de DVD wordt een totaalbeeld gegeven van het behandelproces en de therapiefases worden nader uitgewerkt. In de bijbehorende handleiding wordt de tekst van de DVD weergegeven. Suggesties worden gedaan voor het bespreken van de fases in bijvoorbeeld teambesprekingen. Ook bevat de handleiding verwijzingen naar relevante literatuur en de cursussen: Basiscursus gehechtheidstherapie (niveau 1) en Praktijkcursus gehechtheidstherapie (niveau 2). De DVD is bestemd voor alle betrokkenen bij kinderen met een visuele en ernstig verstandelijke

beperving, ernstige gedragsproblemen en een verstoorde gehechtheidsontwikkeling. Het is een Integratieve Therapie voor Gehechtheidstherapie en Gedrag (ITGG).

Bewust Bouwen

Auteurs:

Marij van den Wildenberg, Marjo van Welbergen, Chrétienne van der Burg

Verschenen:

2002

80 p., illustraties, ISBN: 90 71534 43

Mensen met een visuele en verstandelijke beperking ervaren in hun woon- en werkomgeving belemmeringen. Deze zijn zichtbaar op het gebied van oriëntatie, mobiliteit en het uitvoeren van activiteiten.

Na een hoofdstuk over de visueel en verstandelijk beperkte mens en zijn omgeving komen in afzonderlijke hoofdstukken de onderwerpen licht, kleurcontrasten, tast, geluid en de indeling van een gebouw aan bod.

Aan het eind van ieder hoofdstuk staan de aanbevelingen en aandachtspunten op het gebied van bouw, afwerking en inrichting van het gebouw overzichtelijk weergegeven.

Het boek is bestemd voor: managers, ontwerpers, begeleiders en ouders van (woon- en werkruimten voor) mensen met een visuele en verstandelijke beperking. Ook mensen met een enkelvoudig visuele beperking, een verstandelijke beperking en ouderen kunnen baat hebben bij de aanbevelingen uit dit boek.

Bij Bewust Bouwen hoort een supplement met aanbevelingen voor architecten en bouwkundigen.

'Ik zie je.. !'

Auteurs:

Diety Gringhuis, Paul Lagerweij

Verschenen:

1997

Speeltijd:

DVD, 30 minuten.

De film is ook verkrijgbaar op video.

Vijf kinderen in verschillende ontwikkelingsfasen worden geportretteerd. Aan de hand van beelden en verhalen wordt ingegaan op de gevolgen die slechthoortheid kan hebben in de omgang met anderen. Ouders en leerkrachten geven aan hoe zij in hun handelen rekening houden met de invloed van de slechthoortheid op de sociale ontwikkeling. De film is bestemd voor ouders, leerkrachten en anderen die bij de opvoeding van slechthoorende kinderen betrokken zijn.

Visus 0.1

Een film van:

Franz Gunther, gz-psycholoog Jan IJzerman, programmamaker

Verschenen:

1996

Speelduur:

DVD, 10 minuten.

De film is ook verkrijgbaar op video.

Deze film toont, met behulp van simulatie, hoe het is om een gezichtsscherpte van 10 % te hebben.

Door de speciale camera-instelling zien we, wat de grens van het waarneembare is voor iemand met een visus van 0,1 en wat de invloed van deze visus is op verschillende taken zoals het waarnemen van vormen en oriëntatie in de ruimte. De beelden laten zien dat de afstand tot een voorwerp en het contrast een grote rol spelen bij wat iemand met een visus van 0,1 wel of niet kan zien. Deze film is bestemd voor iedereen die zich een beeld wil vormen van het zien met een beperkte gezichtsscherpte.

Een blinde kleuter in je groep: Werkboek voor leerkrachten van groep 1 en 2 die een blinde kleuter in de groep hebben.

Auteurs:

Joke Arendse en Carolien Vet

Verschenen:

1998

Vanuit scholen wordt vaak de vraag gesteld hoe een blinde kleuter optimaal mee kan doen met de dagelijkse activiteiten. Soms verloopt dat zonder problemen, vaak blijkt extra aanpassing van materiaal, instructie en aandacht nodig. 'Een blinde kleuter in je groep' is bedoeld om leerkrachten van groep 1 en 2 te ondersteunen bij de omgang met een blinde kleuter.

In deel 1 komt aan de orde voor welke faciliteiten een school in aanmerking komt bij de plaatsing van een blinde leerling.

Deel 2 beschrijft het begrip blindheid en de consequenties hiervan voor de algehele ontwikkeling van een blinde kleuter.

In deel 3 wordt beschreven hoe een blinde leerling met een aantal kleine aanpassingen mee kan doen met de dagelijkse gang van zaken op school en in deel 4 wordt uiteengezet wat de blinde kleuter extra nodig heeft op het gebied van mobiliteit en oriëntatie, wereldoriëntatie, tactiele ontwikkeling, leestaaactiviteiten en reken-wiskunde activiteiten.

Naast een theoretische beschrijving worden er veel praktische spelsuggesties gegeven.

Een blinde peuter in de groep

Auteurs: Katinka Bakker; Minette Roza; Mariska Stokla-Wulfse

Verschenen: 2007

Veel peuters gaan naar een peuterspeelzaal of kinderdagverblijf. Dit geldt ook voor blinde peuters. Als je als leidster hiermee voor het eerst te maken krijgt kunnen er allerlei vragen naar boven komen. Hoe kun je het beste met het kind om gaan? Botst het overal tegenaan en kan het aan alle activiteiten deelnemen? Moet je ergens speciaal rekening mee houden of juist zo gewoon mogelijk doen?

Dit boek bevat praktische informatie over de verschillende zaken die belangrijk zijn bij het begeleiden van een blinde peuter in de groep. Verder bevat het ideeën hoe je als leidster kunt inspelen op het kind.

De schrijfsters gaan er vanuit dat blinde peuters net zo zijn als andere peuters, maar dat er wel een verschil is in de wijze waarop zij leren en de wereld om hen heen ervaren. Zij zullen daarbij meer hulp nodig hebben van de volwassenen. Dit boek vormt een hulpmiddel voor volwassenen die werken met blinde peuters.

Kiekeboe

Spelenderwijs kijken met slechtziende kinderen.

CD-Rom

Auteurs:

Inge Baerwaldt; Cornelia van Dorp; Trudy Titulaer

Verschenen:

2005

Kiekeboe is een softwareprogramma waarmee slechtziende kinderen van 0 - 5 jaar spelenderwijs worden gestimuleerd in het kijken.

De cd-rom bevat oefeningen voor de verschillende stappen die de visuele ontwikkeling doorloopt: visueel gewaarworden, fixeren, volgen, systematisch kijken, detailwaarneming, figuur-achtergrondwaarneming, oog-handcoördinatie en deelgeheelwaarneming. Grootte, snelheid, kleur en contrast kunnen worden aangepast aan het kind en er is een opbouw in de moeilijkheidsgraad van de oefeningen. Kinderen met een vertraagde visuele ontwikkeling of visuele problemen met als belangrijkste oorzaak cerebrale visusstoornissen, kunnen profiteren van het gebruik van Kiekeboe. De cd-rom is ook geschikt voor kinderen die maar zeer weinig gezichtsvermogen hebben. We adviseren Kiekeboe eerst onder begeleiding van een ontwikkelingsbegeleider van een instelling voor visueel gehandicapten te gebruiken. Bij de cd-rom zit een handleiding met gebruiksinstructie.

Op eigen benen

Film over de ontwikkeling van oriëntatie en mobiliteit bij blinde kinderen van 0 - 6 jaar

Verschenen:

1993

Speeltijd:

40 minuten DVD

In de opvoeding en begeleiding van jonge blinde kinderen bestaan veel vragen over hoe blinde kinderen waarnemen, zich leren oriënteren en hoe zij in beweging komen.

Hoe kunnen opvoeders dit stimuleren? In gezinnen, op school of op het kinderdagverblijf is behoefte aan voorlichting over dit onderwerp. In de filmproductie 'Op eigen benen' laten vijf blinde kinderen in de leeftijd van 0 tot 6 jaar zien hoe de ontwikkeling van oriëntatie en mobiliteit verloopt. De film-opnamen zijn gemaakt in de dagelijkse leefsituatie van de kinderen. De film bestaat uit drie delen:

- Theorie. Om te beginnen wordt er aandacht besteed aan de relatie tussen waarneming van de omgeving en de motivatie tot bewegen.
- Kenmerken. Vervolgens komen bijzonderheden in het verloop van de bewegingsontwikkeling van blinde kinderen en typerend motorisch gedrag aan de orde.
- Stimulering. Tot slot gaat speciale aandacht uit naar de rol die ouders en opvoeders kunnen spelen in het stimuleren van de bewegingsontwikkeling.

'Kijk zo speel ik'

Spelen met uw visueel gehandicapte kind

Naslagwerk voor ouders en professionele opvoeders over spelen met kinderen met visuele en verstandelijke beperking

Auteurs:

Marjon Vink, orthopedagoog; Ellen Bosdijk, ontwikkelingsbegeleider

Verschenen:

2001

'Hoe speel ik met mijn kind?' Voor ouders van jonge kinderen met een visuele en verstandelijke beperking is het antwoord op deze vraag niet altijd even makkelijk. Het boek 'Kijk, zo speel ik!' is bedoeld als naslagwerk waaruit ouders activiteiten kunnen kiezen die voor hun kind het meest geschikt zijn. Het boek is ook voor professionele opvoeders heel bruikbaar. Praktisch, toegankelijk en op deskundigheid en praktijkervaring gebaseerd.

'Kijk, zo speel ik' is vertaald uit het Engels en bewerkt voor de Nederlandse markt. Oorspronkelijke uitgave: 'Play it my way', een uitgave van de RNIB in Londen.

Wil je me helpen?

Nederlandse bewerking:

1995

77 p., illustraties

Een boekje ter ondersteuning bij de opvoeding en begeleiding van jonge blinde of ernstig slechtziende kinderen.

‘Wil je me helpen?’ is geschreven vanuit de belevingswereld van het jonge visueel gehandicapte kind en laat op praktische en concrete wijze zien hoe je de kinderen in hun eerste levensjaren kunt helpen zo veel mogelijk ervaring op te doen.

Het is een bewerking van ‘Get a wiggle on’, Sherry Raynor en Richard Drouillard.

Op Stap!!

Bewerking van ‘Move It!!!’, Sherry Raynor en Richard Drouillard Nederlandse

bewerking: 1996

91 p., illustraties

Een boekje ter ondersteuning bij de opvoeding en begeleiding van jonge blinde of ernstig slechtziende kinderen.

Dit boekje is geschreven vanuit de belevingswereld van het jonge visueel gehandicapte kind en laat op praktische en concrete wijze zien hoe je de kinderen in hun eerste levensjaren kunt helpen zo veel mogelijk ervaring op te doen.

Het is een vervolg op ‘Wil je me helpen?’

Baby's en peuters met visueel functieverlies

Auteur

Marjolein Dik

ISBN 9080602027

Verschenen

2005

Een handboek voor ouders van jonge blinde en slechtziende kinderen

